

УДК 81.161.2'271:355.01

Г.М. СЮТА, доктор філологічних наук, професор,
провідний науковий співробітник відділу стилістики,
культури мови та соціолінгвістики
Інститут української мови НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: siutagalia@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-3273-1644>

УКРАЇНСЬКА МОВА У ВІЙСЬКОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ — РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ

Актуальність доповіді С.О. Соколової «Мовна трансформація молоді у військовому середовищі під час російсько-української війни» можна лаконічно і вичерпно визначити метафорою «потрапляння в нерв часу»¹. Змістовна й аргументована, укладена на численних живомовних, а основне — інформативних для осмислення фактах, вона належить до тих соціолінгвістичних, соціокультурних та соціоментальних студій, що методологічно угрунтовують, підтверджують природу і статус української мови як індикатора й чинника національної ідентифікації та самоідентифікації в умовах війни. Адже стрижень доповіді становить не лише соціолінгвістична фіксація процесів розширення простору українськомовності (хоч вони представлені численно й різноаспектно). Принципово важливим стало також прагнення розкрити глибинну логіку, емоційну та раціональну мотивацію мовної поведінки молоді у військовому професійно-комунікативному середовищі.

Варто також наголосити на тому, що в умовах стрімкої каталізації і трансформації політичних, соціальних та культурних процесів, у яких живе Україна й розвивається наша мова вже четвертий рік, вивчення мовної ситуації у військовому середовищі має, крім власне лінгвістичної, ще й безперечну стратегічну вагу. І пізнавально, і ідеологічно воно корелює із про-

¹ Відгук про доповідь С.О. Соколової «Мовна трансформація молоді у військовому середовищі під час російсько-української війни».

Цитування: Сюта Г.М. (2025). Українська мова у військовому середовищі — реалії сьогодення. *Українська мова*, 4 (96), 69—73.

© Видавець: ВД «Академперіодика» НАН України, 2025. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

голошеним ще на початку агресії принципом «Армія — мова — віра», який з політичного гасла став формулою національної екзистенції, оскільки мова в ньому набула статусу рівноправного елемента державотвірної тріади.

Цілковито сприйнятною та переконливо вмотивованою вважаємо висловлену в доповіді думку про те, що військове середовище — це особливий зріз українського соціуму і достатньо «закритий», герметичний комунікативний простір. З одного боку, тут перетинаються, співіснують, активно співдіють різні мовні, регіональні, вікові, гендерні, освітньо-інтелектуальні ідентичності. З іншого боку, вибудовування пріоритетів мовної поведінки, формування українськомовної стійкості відбуваються по-іншому (більш інституційно, у жорсткіших умовах), ніж у цивільному житті. Тому справді, не символічно, а дуже прагматично мова стає чинником створення та закріплення внутрішньої єдності, комунікативної згоди. У цьому сенсі мовна трансформація молоді у військовому середовищі — це не лише соціолінгвістичний процес, а передусім стратегічний ресурс державності. А ще — незмінно актуальна «гаряча точка» української мовно-ментальної карти, оскільки проблему російськомовних військових у суспільстві обговорюють активно і постійно.

Ключове поняття доповіді — «мовна трансформація». С.О. Соколова інтерпретує його багатовимірно: як зміну мовної свідомості («власна національна та мовна ідентичність; ставлення до мов; ставлення до культур, пов'язаних із мовами; вибір мови навчання для дітей та ін.») та зміну мовної поведінки («повна зміна основного мовного коду, зміщення балансу використання мов, розширення сфер використання української мови, зокрема споживання українськомовного культурного продукту»). Методологічна переконливість цієї позиції пов'язана з її інтегративністю: соціолінгвістичний аналіз у доповіді доречно, вдало поєднано з історично-культурним, соціопсихологічним та когнітивним. Водночас міркуємо про те, чи не варто для ширшої аудиторії розмежувати поняття «мовна трансформація» і суміжні з ним «мовна адаптація» та «мовна конверсія». Номіновані ними процеси паралельно чинні, але не тотожні, а терміни є близькими, але не завжди синонімійними.

Доречною вважаємо апеляцію до історичного контексту деформації національної мовної ситуації, що успадкована від імперських режимів. Авторка нагадує: «Україна вступила в незалежність із «поламаним мовним балансом», тому будь-яка мовна зміна, зокрема у військовому середовищі, є не лише наслідком сучасної війни (як іноді це трактують у соціумі), а продовженням тривалого й непростого процесу національного мовного відновлення».

Безумовна перевага рецензованої доповіді — оперування потужною базою емпіричних і соціологічних даних (матеріали досліджень Соціологічної групи «Рейтинг», National survey of Ukraine, Фонду Ілька Кучеріва, Інституту соціології НАН України, а особливо — власне анкетування курсантів військового ЗВО Національної гвардії України). Ці дані демонструють загальний обнадійливий результат соціопитувань: за час війни суттєво зменшилася кількість тих, хто вдома (з родиною) спілкується переважно

російською мовою, і тих, хто вважає її рідною. Статистичні похибки в результатах опитування — не принципові. Як слушно наголошує С.О. Соколова, вони можуть залежати і від часу проведення дослідження, і від особливостей вибірки, і від формулювання запитань. Однак загальна тенденція в усіх опитуваннях є незмінною: розширення комунікативного простору українськомовності на тлі звуження російськомовності. Порівнюючи динаміку цих процесів за регіонами, Світлана Олегівна констатує, що навіть на сході та півдні країни, де до 2017 року українською спілкувалися лише 11—16 % населення, нині частка українськомовних зросла в кілька разів.

Пізнавальним і коректним постає опис військового середовища як достатньо закритого комунікативного простору, у межах якого співдіють і знаходять порозуміння різні мовні особистості. Однак постає концептуальне запитання: чи ця «закритість» справді й завжди стимулює мовну трансформацію, чи навпаки — консервує старі мовні моделі та звички, перенесені із цивільного життя? Можливо, на це запитання можна дати відповідь, порівнявши ситуацію у фронтових та тилових військових частинах.

Важливий індикатор належного наукового реагування на дражливі факти мовної реальності — порушення в доповіді проблеми російськомовних військових. Дбаючи про об'єктивність, Світлана Олегівна релевантно характеризує позиції і українсько-, і російськомовних військовослужбовців, наводить та аналізує репрезентативні медійні матеріали. Висновок передбачуваний: позиція російськомовних військових нечітка й суперечлива; вони здебільшого усвідомлюють необхідність знати українську, але вважають, що саме для них зараз вивчення мови не на часі.

У цьому блоці доповіді переконливо звучить позиція українськомовних військових, які трактують мову як маркер «свій — чужий», засіб безпеки і навіть як елемент бойової етики.

Звертаємо увагу на твердження про те, що «російська може бути тригером для травмованих війною (з окупованих територій, після полону, поранених із затемненою свідомістю)». Наважимося розширити його запитаннями-міркуванням у такому керунку: чи може російськомовність у сьогоденному українському військовому середовищі слугувати не просто тригером, а й стимулом або причиною стигматизації? Очевидно, так, якщо мову вважати одним з основних критеріїв вияву патріотичності та ідентичності. У ситуації війни частина українського соціуму вмотивовано сприймає російськомовність як свідому демонстрацію «іншости», як ознаку «неповної ідентичності» або маркер сумнівної патріотичності. Цей процес не обов'язковий, але дуже ймовірний. Як наслідок, соціальна ідентифікація через мову може призвести і часто призводить (згадаймо численні висвітлені в медіа реальні факти) до стигматизації російськомовних військовослужбовців, а відтак до соціального тиску на них щодо зміни мовної поведінки.

Центральна частина доповіді — аналіз опитування курсантів військового ЗВО (264 особи), проведеного у травні 2025 року. Світлана Олегівна коректно наголошує, що результати цього опитування не є статистично достовірними і репрезентативними щодо всіх військових чи навіть курсан-

тів. Вони радше демонструють динаміку процесу мовної трансформації в конкретному освітньому військовому закладі, однак проєкції на загальні тенденції мовної трансформації українського соціуму дають змогу акцентувати вузлові проблеми.

Показовими є дані про те, що 99 % курсантів називають себе українцями, 90 % вважають українську рідною, 76 % нею спілкуються. Такі цифри значно вищі за загальносуспільні показники. Авторка слушно пов'язує це не лише з віком, а й з формуванням нової громадянської свідомості.

Аналізуючи результати опитування за регіонами, Світлана Олегівна зауважує, що найглибша мовна зміна відбулася саме серед вихідців зі сходу й півдня. Це свідчить про реальне розгортання мовної трансформації як частини національно-ідентифікаційного зростання. Водночас дані про трьох курсантів, які залишаються російськомовними й навіть публічно відмовляються від української ідентичності, — це тривожний сигнал. Але об'єктивна наукова фіксація цього сигналу — ще один позитив рецензованої доповіді. Так само, як і висновок Світлани Олегівни про те, що «визнання себе повністю російськомовним під час перебування в навчальному закладі означає, що людина спілкується російською зокрема й під час навчального процесу, що не може залишитися поза увагою викладачів, тому потребує відповідного реагування».

Заслугує на увагу виявлена й докладно схарактеризована в доповіді кореляція деяких мовних показників за віковими групами — 16 (а фактично 18) — 20 років і 21—30 років: старша група (21—30) демонструє вищу мовну зрілість і більш критичне ставлення до російської мови.

Важливою для поглибленого осмислення є реакція респондентів на запитання про причини війни та статус російської мови. Майже половина погоджується, що мовне питання було однією з причин вторгнення. Це підтверджує: мовна свідомість у молодого покоління перестає бути нейтральною, вона стає релевантним критерієм та виміром патріотизму. Однак заради справедливості варто наголосити, що позитивну відповідь дали переважно вихідці із західного і східного регіонів (65 % і 59 % відповідно). У решті регіонів таких відповідей дещо менше.

Рельєфність соціолінгвістичного портретування молоді у військовому середовищі створюють також інтерпретації відповідей про маніпулятивність мовного питання. Авторка демонструє, як регіональна належність впливає на оцінку (для заходу — мова = безпека, для сходу — мова = маніпуляція). І коректно висновкує, що мовна трансформація молоді у військовому середовищі «віддзеркалює те, що відбувається в суспільстві загалом, зокрема й звичну мовну поведінку вихідців із різних регіонів, при чому їм погляди на питання, пов'язані з мовою і культурою, загальнонаціональні процеси мовної і культурної трансформації». Це простежуємо у відповідях на запитання *«Чи хотіли б Ви, щоб Ваші діти/онуки (майбутні діти/онуки) вивчали російську мову та літературу в школі?»*, що є маркерними саме для культурної ідентичності та мовної свідомості молодіжної аудиторії. Тут маємо ціле віяло аксіологічних наративів — від таких, що

мають відтінок пропаганди (*Можливість знання додаткової мови; Тому що так правильно; Так тільки в плані літератури і не більше; Не бачу проблеми; Патамушо так нада*) через її трактування як засобу контрборотьби і контрпропаганди (*зادля запобігання підміни понять; Мову ворога треба знати, а то майбутні розвідники не зможуть зрозуміти що в них написано; не знаючи історії та мови ворога, ми не зможемо зрозуміти як з ним боротися*) до категоричного неприйняття (*Не потрібно розмовляти мовою вбивці*).

Прикметною є ремарка, що «до цього запитання найбільше коментарів», тобто воно є справді значущим для опитуваної аудиторії.

Цілковито погоджуємося з тим, що спеціальні програми мовної асиміляції для тих, у кого є проблеми з опануванням державної мови, введення в загальний курс мовної підготовки історичномовних тем і текстів, які описують історію зросійщення українців, історію деформації мовної ситуації в різних (не тільки російськомовних) регіонах — життєво потрібне для ЗВО військового профілю. Цілеспрямоване мовне виховання курсантів, формування їхньої ідентичності через мову має бути одним з основних напрямів мовної політики в секторі безпеки та оборони.

Безумовно актуальна, наповнена критично важливим для розуміння соціальної мапи розвитку української мови в час війни, зокрема її утвердження в офіційній і неофіційній комунікації українських захисників, доповідь Світлани Олегівни Соколової передбачувано викликає низку запитань і міркувань на перспективу. На нашу думку, відкритими лінгвістичними гештальтами поки що є такі запитання:

1. Чи є мовна трансформація у війську результатом свідомого вибору, чи радше адаптивною реакцією на соціальний тиск і символічні стандарти?
2. Як впливає на швидкість мовного переходу військова ієрархічність, зокрема, чи впливає на мовну практику підлеглих мовна поведінка командира?
3. Наскільки глибокою є «мовна українізація» військових — чи збережеться вона після демобілізації, коли вони повернуться до різномовних цивільних середовищ?

Підсумовуючи, констатуємо: ґрунтовна, методологічно виважена, фактологічно вмотивована доповідь С.О. Соколової переконливо засвідчила, що мовна поведінка молоді у військовому середовищі — це не просто соціолінгвістичний феномен, а стратегічний маркер змін національної свідомості щодо утвердження української ідентичності.

Відгук отримано 01.12.2025

Halyna Siuta, Doctor of Philological Sciences, Professor, Leading Researcher
in the Department of Stylistics, Language Culture and Sociolinguistics
Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine
4 Mykhailo Hrushevskiy St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: siutagalina@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-3273-1644>

UKRAINIAN LANGUAGE IN THE MILITARY
ENVIRONMENT — TODAY'S REALITIES